

**СОФИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ „СВЕТИ КЛИМЕНТ
ОХРИДСКИ”**

**ФАКУЛТЕТ ПО СЛАВЯНСКИ ФИЛОЛОГИИ
КАТЕДРА ПО МЕТОДИКА**

АВТОРЕФЕРАТ

**НА ДИСЕРТАЦИОНЕН ТРУД ЗА ПРИСЪЖДАНЕ НА ОБРАЗОВАТЕЛНАТА И
НАУЧНА СТЕПЕН „ДОКТОР”**

**ПО НАУЧНА СПЕЦИАЛНОСТ 1.3. ПЕДАГОГИКА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО...
(МЕТОДИКА НА ОБУЧЕНИЕТО ПО ЛИТЕРАТУРА)**

НА ТЕМА:

АУДИО-ВИЗИЯ И ДОКУМЕНТАЛНО СЪДЪРЖАНИЕ

В ЛИТЕРАТУРНОТО ОБРАЗОВАНИЕ

ДОКТОРАНТ:

**ГЕОРГИ КОЦЕВ
ТОШЕВ**

НАУЧЕН РЪКОВОДИТЕЛ:

**ПРОФ. Д-Р ВЛАДИМИР
АТАНАСОВ АТАНАСОВ**

СОФИЯ, 2025

Дисертационният труд се състои от въведение, четири глави, изводи и обобщения, заключение, две приложения и библиография. Общият му обем възлиза на 187 страници, от които 12 библиография (общо 139 заглавия, от които 64 единици на български, 28 на английски език и 75 интернет източника).

Благодаря за подкрепата на:

Проф. Амелия Личева

Доц. Ема Константинова

Проф. Владимир Атанасов

Рецензенти:

проф. дфн Радослав Радев

доц. дпн Адриана Дамянова

Автори на становища:

доц. дн Владимир Донев

доц. д-р Ема Константинова

проф. дфн Амелия Личева

СЪДЪРЖАНИЕ

ВЪВЕДЕНИЕ	5
1. Цели на изследването.....	5
2. Обект на изследването	5
3. Предмет на изследването.....	6
4. Изследователска хипотеза	6
5. Изследователски въпрос, процедури, очаквани резултати.....	7
6. Понятието „аудио-визия“	8
7. Накратко за историята на технологиите и образователния дискурс	8
8. Документално съдържание/документален филм.....	9
9. Мултимедия и общуването с текста в литературното образование	9
10. Печатен текст и аудио-визуален образ – структура и особености на възприемането	10
ПЪРВА ГЛАВА Печатен текст и аудио-визуалният образ – особености на възприемането	11
1. Култура, грамотност, образование, функционална грамотност	11
2. Словесен, печатен и аудиовизуален текст	12
3. Литература, библиотека, електронни медии/ мултимедия.....	14
4. Още за литературата, литературното обучение и новите медии.....	14
5. Литературното образование в мултимедиен контекст	16
6. Теория на документалното кино.....	17
7. Документален филм за личности, свързани със съвременната българска култура - идея за (мултимедийно) учебно помагало (по избор – „Крадецът на праскови“ на Емилиян Станев и „Тютюн“ на Димитър Димов)	17
ВТОРА ГЛАВА Идея за мултимедийно учебно помагало – съвременни актьори четат произведения от българската литература (Вазовата „Епопея на забравените“ и Мариус Куркински)	18
1. Мултимедийно учебно помагало	18
2. Дизайн на мултимедийно учебно помагало.....	19
3. Мултимедийно обучение и деца със специални образователни потребности	20
4. Организация на съдържанието в мултимедийно учебно помагало	21
5. Модел за структуриране на мултимедийно учебно помагало	22
ТРЕТА ГЛАВА Четенето в мултимедийна среда	23
1. За четенето като културен феномен	23
2. Да четем в мултимедийна среда	24
3. Възприемане и интерпретация на филм за световни личности	25
4. Филми за творчески личности	26

5. Изводи за приложението на аудио – визия и документалното кино в обучението по литература.....	27
ЧЕТВЪРТА ГЛАВА Кинообразование, литературно образование и филм.....	27
1. Текст, литературна творба, литература.....	27
2. Аудио-визия и филм	29
3. Визуална култура, образование, интерпретация	30
4. Слово и образ или за отношението <i>вербално -визуално</i>	31
5. Визуално и екранно – между литература, изображение и кино	31
6. Кинопедагогика и образование по литература.....	32
ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЯ	33
Към проблема за адаптацията и образователното интегриране.....	34
ЗАКЛЮЧЕНИЕ	36
ПРИЛОЖЕНИЕ.....	36
I. ПО ПЪТЯ НА ЧЕТИРИЕВАНГЕЛИЕТО документален филм (Филм трети от трилогията за Четириевангелието на цар Иван Александър	36
II. Сценарна схема	44
БИБЛИОГРАФИЯ	36

ВЪВЕДЕНИЕ

Настоящият труд има за цел да надгради разбирането за функциите на аудио-визуалното и документалното съдържание в литературното образование. Дисертационното изследване установява, че четенето в дигитална среда е технологизирано и дори на моменти може да бъде тъждествено на технологията (медията), чрез която се осъществява. Това показва, че зависимостта между четенето и медията, която го прави възможно, освен техническа, вече има и културно измерение.

Като продукт на културата, технологията оказва обратно влияние върху нея, което налага нов подход към възприемането на литературното съдържание.

1. Цели на изследването

Една от основните цели на изследването е да се направи анализ на въздействието на аудио-визуалните и документалните материали върху четенето и възприемането на литература. Това предполага разработване на методически модел(и) за тяхното интегриране в учебния процес, както и изследване на обратната връзка от ученици и преподаватели относно ефективността на този подход. Изборът на тема на изследването е основан на убеждението, че литературното образование трябва да бъде динамично и адаптирано към съвременните възможности и технологии, за да отговаря на потребностите от качествена информация и инструменти за нейното разчитане на новите поколения.

2. Обект на изследването

Дисертационният труд разглежда литературното образование като система от методи, средства и подходи за преподаване и възприемане на литературата. Това включва процесите на литературно обучение, методиката на преподаване на литература, учебното съдържание и участниците в процеса – основно ученици и преподаватели в условията на усилена дигитализация, което дава основание да се говори дори за „дигитална „култура“, отворена към различни инициативи за активиране. И тъй като училището е относително консервативна система, обектът на изследване включва и наблюдение върху всекидневно възникващото напрежение между бързината на дигиталните „улеснения“, от една страна, и далеч по-бавния процес на четене и осмисляне на литературното съдържание и покриване на

изискванията за литературна и социокултурна компетентност, от друга (Закон за предучилищното и училищното образование, 2025; Наредба № 5, 2023).

3. Предмет на изследването

Изследването се съсредоточава върху взаимодействието между аудио-визуалните технологии и документалното съдържание в контекста на литературното образование за неговото оптимизиране с крайна цел – повишаване на качеството на образователния продукт. Анализира се как различните аудио-визуални медии, като филми, документални материали, подкасти и видеолекции могат да бъдат интегрирани в учебния процес с цел повишаване на разбирането, ангажираността и критичното мислене на учениците. В този смисъл изследването търси равновесието между „залиняващия“ читател и „любопитния“ зрител и в крайна сметка – пътищата за превръщането на ученика в часовете по литература в създател на аудио-визуално и документално съдържание.

4. Изследователска хипотеза

„Аудио-визия“ е термин, който обозначава съчетанието на звук (*аудио*) и образ (*визия*) в едно общо възприятие. Аудио-визуалните материали съчетават музика, глас и звукови ефекти с видео, изображения и графики, като създават цялостно мултисензорно въздействие върху комуникативния партньор. Именно това синхронизиране между звук и картина засилва ангажираността на публиката и улеснява разбирането на съдържанието. Това изследване акцентът ще бъде поставен върху *активирането на публиката* и *трансформиране* на контрастивните читателски нагласи в критическо и творческо отношение към информацията, получена по аудио-визуален канал. Аудио-визуалните формати намират широко приложение в различни медийни сфери – кино и телевизия, образование, реклама и гейминг, превръщайки се в универсален език на съвременната комуникация.

Взаимодействието между слухови и зрителни елементи създава по-богато и въздействащо комуникационно преживяване. Както отбелязва Мишел Шион в труда си **„Аудиовизуалният образ е резултат от взаимодействието между звука и визуалното, създавайки ново ниво на възприятие.“** (Chion 2020: 117).

Синергията между звук и образ, ще повторя това, се разгръща във всички сфери на съвременното общество – от киното до образованието, от видеоигрите до

дигиталните медии. Благодарение на тази симбиоза, информацията се предава по-ефективно, ангажирайки множество сетива едновременно. Търсенето на аудиовизуално съдържание нараства с напредъка на технологиите, а заедно с него и нуждата от ефикасни методи за разбиране и управление на тези данни, както и за включването му в образованието.

С развитието на виртуална и добавена реалност, интерактивни медии и стрийминг платформи, аудиовизията придобива нови (всеобхватния) измерения. В сърцевината ѝ стои съчетанието в капацитета на две от най-силните човешки сетива – зрението и слуха. Това я прави ключов елемент за съвременното общество – ангажираща, достъпна и ефективна форма на комуникация.

5. Изследователски въпрос, процедури, очаквани резултати

Всъщност всяка интервенция върху литературното образование, като въвеждането на съвременни ресурси и инструменти за оптимизиране на обучението, или използването на AI за селектиране на информация и писане на домашна работа например, предполага да се задействат нови качества за усвояване на нови умения от учениците, а това неизбежно се отнася към техните мисловни нагласи и когнитивни възможности. Разширяването на информационния периметър и модернизиранието на средствата за осмисляне на информацията, протичаща по различни комуникативни канали, неизбежно води до промени в „личностния код“, мисленето, способностите за учене, творческото изразяване, отношението към социалната среда и процесите в и около нас. Моят основен изследователски въпрос в такъв случай се свързва с това не само как да направим „Епопея на забравените“, българската и чуждата поезия, повестта, романа и драмата по-въздействащи и разбираеми в условията на четене, но и как чрез аудио-визуалната адаптация на литературния текст и неговия културен и исторически контекст да го актуализираме като преживяване чрез филмовия образ и богатата палитра на човешкия глас в изпълнението на известен актьор. И не на последно място идва въпросът за практическото прилагане на аудио-визуалните и документални средства, т.е. за подготовката и на учителите по български език и литература в ограниченото време на тяхната всекидневна работа.

Очакваните резултати могат да бъдат разделени в няколко категории. От теоретична гледна точка се очаква дефиниране на концепцията за аудио-визуализация на литературното съдържание, анализ на ролята на документалното съдържание – като

исторически материали, биографични данни и архивни записи – в преподаването на литература, както и изследване на връзката между традиционните текстови подходи и съвременните мултимедийни технологии. На методическо ниво се предвижда разработването на иновативни методи за интегриране на филми, подкасти, театрални постановки и дигитални архиви в учебния процес, както и оценка на ефектите от тези ресурси върху разбирането и интерпретацията на литературните текстове. Ще бъде предложен методически модел, базиран на интердисциплинарен подход.

6. Понятието „аудио-визия“

„Аудио-визия“ е термин, който обозначава съчетанието на звук (*аудио*) и образ (*визия*) в едно общо възприятие. Аудио-визуалните материали съчетават музика, глас и звукови ефекти с видео, изображения и графики, като създават цялостно мултисензорно въздействие върху комуникативния партньор. Именно това синхронизиране между звук и картина засилва ангажираността на публиката и улеснява разбирането на съдържанието. Това изследване акцентът ще бъде поставен върху *активирането на публиката* и *трансформиране* на контрастивните читателски нагласи в критическо и творческо отношение към информацията, получена по аудио-визуален канал. Аудио-визуалните формати намират широко приложение в различни медийни сфери – кино и телевизия, образование, реклама и гейминг, превръщайки се в универсален език на съвременната комуникация.

7. Накратко за историята на технологиите и образователния дискурс

Новите технологии не се намират в противоречие с образователните процеси – те увеличават (и ускоряват) възможностите на традиционните методи и форми на обучение. Аудио-визуалното съдържание (телевизорът, персоналният компютър, смартфонът, медийната среда на интернет) в момента са налични във всеки дом и семейство като глобални източници и носители на информация и знание. Странна проява на анахронизъм би представлявал конфликтът или напрежението между така наличното/предлагано аудио-визуално съдържание и отсъствието му в съвременния образователен дискурс. Линейното разпространение на информация (*аналоговият модел на четене* или *говореното лекционно слово*) не съществува като парцелирана форма на културна комуникация в някаква „комуникационна провинция“, а продължава да бъде основна възможност, ключов аспект на педагогическото общуване,

без да изключва разпространената през интернет, запаметена на дигитални устройства или налична в различни платформи *цифрова информация*.

8. Документално съдържание/документален филм

Документалното съдържание представлява основата на всеки документален филм или книга, като с това гарантира достоверност и автентичност на представената информация. Чрез използването на разнообразни източници и материали то не само подпомага изграждането на разказа, но и служи като доказателство за неговата правдивост. Сред най-често използваните ресурси са архивни материали – снимки, видеозаписи, аудиозаписи и исторически документи, които съхраняват миналото в автентичната му форма. Към тях се прибавят официални документи и записи от държавни и правителствени архиви, съдебни протоколи, полицейски доклади и лична или служебна кореспонденция. Не по-малко значими са интервютата с очевидци, експерти, историци и журналисти, както и личните дневници и мемоари, които придават човешко лице на историята.

Медийните източници като вестници, списания, телевизионни и радиопредавания, онлайн статии и подкасти, допълват гледната точка с актуални или ретроспективни анализи. Към тях се прибавят научни изследвания, демографски и социални проучвания, както и икономически и финансови анализи, които подпомагат по-задълбоченото осмисляне на представените в документалния филм процеси и явления. В някои случаи документалистиката (проза, видео, филм) черпи вдъхновение от други филми, книги, биографии и автобиографии, като по този начин създава диалог между различни гледни точки и подходи към една и съща тема. Физическите доказателства, като предмети, свързани със събитията, археологически находки или проучвания на значими места, архивен снимков материал, литературни или историографски текстове, проекти и предварителни варианти, ръкописи, изпълват палитрата от източници, превръщайки документалното съдържание в пълноценен инструмент за реконструкция на реалностите в миналото.

9. Мултимедия и общуването с текста в литературното образование

Още преди изясняването на този въпрос ще посоча, че аудио-визията и мултимедията са два термина, които често се използват заедно, но имат различия в съдържателния си обхват и характер. Тук ще припомня, че в съдържателно отношение аудиовизията се определя като съвкупност от изображения и звуци, които са създадени

и организирани по начин, който има за цел да предаде информация, емоции или идеи. Това включва филми, телевизионни програми, видеоклипове, реклами и всякакви други форми на медийни продукти, които съчетават звук и изображение.

Основните характеристики на **аудио-визията** са:

- *Изображения* – визуалният компонент, който може да включва движение, цветове, сцени и кадри;
- *Звук* – аудиото, което може да включва диалози, музика, звукови ефекти и т.н.;
- *Синхронизация* – връзката между звука и изображението, която създава усещането за последователност и целенасоченост на действията, събитията и разказа;
- *Наратив* – много често, аудиовизията разказва история или представя концепция, което я прави популярна и динамична форма на комуникация.

10. Печатен текст и аудио-визуален образ – структура и особености на възприемането

Печатният текст и аудио-визуалният образ са два различни, но взаимно допълващи се начина за комуникация. Всеки от тях има специфична структура и механизми на възприемане, които се формират от когнитивните процеси, културния контекст и технологичните възможности. Печатният текст е линеен носител на последователна информация, който изисква активно участие от страна на читателя. Печатният текст обикновено е оформен като книга. Освен последователност на структури от писмени знаци, книгата включва графично оформление, което се състои от типография, размер на шрифта, междуредово разстояние и подравняване. Лексикално-семантичната структура се състои от подреждането на думите и изразите, които създават смисъл, а синтактичната организация се отнася до начините, по които изреченията са изградени и свързани помежду си. Логическата последователност е основополагаща, за да се структурира информацията по начин, който да бъде лесно възприеман и разбираем. По този начин книгата остава най-устойчивото устройство за четене – от I век до днес.

Когнитивното възприемане на печатния текст е активен процес, който ангажира различни области в мозъка. Четенето е свързано с разпознаването на думи, разбирането на техния смисъл и изграждането на връзки с предходния опит на читателя.

Възприемането на текста зависи от фактори като скоростта на четене и концентрацията. Различните хора четат с различно темпо и имат различна способност за задържане на вниманието. Освен това контекстуалното разбиране на текста е не само малко важно, тъй като значението на текста се възприема чрез връзката му с предишния опит и познанията на читателя. Четенето на текст също така изисква абстрактно мислене, при което читателят създава собствени образи и представи въз основа на прочетеното.

В зависимост от контекста и целите на комуникацията, печатният текст и аудиовизуалният образ могат да бъдат използвани както поотделно, така и в комбинация. Ще изразя отново убеждението си, че когато се комбинират, тези два формата могат да постигнат максимално въздействие върху аудиторията, като предоставят както аналитични, така и емоционални изживявания, които задържат вниманието и улесняват запаметяването на информацията. И най-важното – повишават мотивацията за активно участие в образователните дейности.

ПЪРВА ГЛАВА

Печатен текст и аудио-визуалният образ – особености на възприемането

1. Култура, грамотност, образование, функционална грамотност

Проблемите за аудио-визията и документалния филм в контекста на обучението по литература са само фрагмент от една много по-широка област на комуникация в различни слоеве на общия живот, в които всекидневно се създават и потребяват текстове. Те битуват, пишат се, четат се, въздействат в условията на **културата**. Най-старата дефиниция може да се открие в „Примитивната култура“, където Тейлър определя културата като „знания, вяра, изкуство, морал, закони, обичаи и останали способности привички, към които се приспособява човекът като член на обществото“. За културата има различни теории: от функционална (Малиновски), психоаналитична (Фройд) и от перспектива та на аналитичната психология (Юнг). Тук ще възприема следната постановка: „културата е среда за произвеждане на текстове и начин за тяхното тълкуване“ (Богданов 2007). След Платон и Аристотел, като че ли до днес, се приема, че „образованието е най-ясният израз за култура“ (Богданов 1992: 41). Културата е контекстът, в който различни текстове, носители на образователен смисъл и етични значения, са възможни.

Учени, философи и педагози се занимават „с културните последиствия от появата на книгата в човешкия свят“, пише Богдан Богданов (Богданов 2014: 93). В десетилетията от края на XX и началото на XXI век фокусът на интересите все повече се насочва към подвижните образи, кинематографията и аудио-визията, които обединяват човешкото въображение и техническа мисъл в един нов феномен на културата – **филмовия текст**. Тези занимания продължават и вероятно ще продължат в посока на „дигиталната промяна“, но всички те са направлявани от голямата цел – да се съхрани човешката **памет** и онова, което е създадено, за да може впоследствие да се показва, разпространява и обучава. И това е така, защото в една област на знанието и практиката – **образованието**, запазването, съхраняването и предаването на онези аспекти от паметта, които се наричат *традиция*, са съдържание, смисъл и цел на самата културна комуникация.

Грамотността при четене (четивната грамотност) означава разбиране, използване на информацията, оценяване, отразяване и ангажиране с текстове с цел постигане на лични цели, подобряване на знанията и способностите и допринасяне на ползи за обществото. През XXI век четенето се простира и до дигиталните платформи и изисква способност използване на различни източници, преодоляване чрез разбиране на двусмислието, умение за разграничаване между факт и мнение и конструиране на индивидуализирани знания. Или накратко: способността за използване на писмена и/или дигитална информация в реални ситуации (умението да се намира, осмисля, преобразува и предава) за лични, професионални и обществени цели.

2. Словесен, печатен и аудиовизуален текст

Тези уточнения са ми необходими, за да дефинирам употребата на понятието текст и определението словесен. Гласът е истинският посредник между тях. Понататък обаче, когато се употребява словесен текст, няма да имам предвид само текст на словесността, на устната комуникация, а предимно литературен писмен текст. Той може да бъде ръкописен (есе по етичен проблем за домашна работа), компютърен (същото есе или статия, отпечатана на текстов файл), но и текст в печатно издание. Тези текстове са **вербални**, те са създадени на вербален език.

„Един текст се състои от множество начини на писане, произлезли от много култури“, пише френският литературен теоретик Ролан Барт (Барт, Р., без год.). С това той подчертава, че текстът никога не съществува сам за себе си – той е продукт на

културна и интертекстуална мрежа. В съзвучие с тази идея, френският философ, психоаналитик и семиотик Юлия Кръстева допълва, че „*всеки текст се поглъща и преобразува от други текстове.*“ (Кръстева 1969: 36-37). Така Кръстева подчертава, че текстовете не съществуват сами за себе си – те винаги са преплетени с предходни идеи, форми, езикови ресурси. Така се преминава от класическата идея за израз или „влияние“ към по-радикалната концепция за текст като процес на прекриване, справяне и преизграждане на предшестващи текстове.

С това Кръстева полага основата на понятието *интертекстуалност* – разбирането, че нито един текст не е изолиран, а винаги е в диалог с други попълва разбирането за култура като макротекст. През 1967 г. тя определя интертекстуалността като транспониране на знаците на една семиотична система в знаци на друга.

Съществува и една разлика между писмен и аудио-визуален текст, която трябва да се има предвид не само при изследователското търсене, но и в практиката на преподаване – литературните текстове в учебните програми на средното училище (и в по-малка степен в университетите, където се изучават хуманитарни дисциплини), са *образцови*, наложени от многогодишно културно филтриране. Богдан Богданов уточнява: „образцова означава едновременно с естетическа и културна легитимност: ценена според нормите на някаква естетика, но и значима като смислово внушение в границите на определена културна традиция“ (Богданов, цит. съч.). Образцовите текстове принадлежат на златния фонд на българската и на чуждата литература.

Когато литературата, аудио-визията и документалните филми се комбинират в обучителния процес, те обогатяват учебния опит и позволяват мултимодално обучение (Атанасов 2019: 471 и сл.), което дава възможност на учащите да виждат, четат, чуват и разбират информацията, тъй като тя идва при тях по различни канали. Тази комбинация насърчава *по-доброто разбиране* и задържане на знанията. В допълнение, докато литературата предлага субективен и интерпретативен поглед върху дадена тема, документалният филм представя обективни факти и реални изображения, което създава по-задълбочен анализ и балансирано възприятие на разглежданата материя. Комбинирането на *различни медии* стимулира развитието на критично мислене, като обучаемите развиват уменията да разпознават нюансите между художественото изразяване и фактографската информация.

3. Литература, библиотека, електронни медии/ мултимедия

„Винаги си представях рая като нещо подобно на библиотека“, казва Хорхе Луис Борхес, изразявайки своята обич към литературата и значението, което тя има в живота на всеки човек. Режисьорът Д. Ферарио създава своя филм във връзка с проект за Венецианското биенале през 2015 г. и го нарича „Библиотеката на света“, посветен на Умберто Еко. Философът колекционер, който притежава 1200 редки книги, уточнява: „мисля че обикновено се смесват понятията „лична библиотека“ и „колекция от старинни книги“. В основното ми жилище и във второстепенните ми домове имам 50 000 тома“. Книгите в една библиотека съхраняват паметта, културата и цивилизацията. Нещо повече, тя е част от „интелектуалната собственост“ на всеки човек. Той обобщава: „...книгата може да поддържа с човека интимен контакт. Една библиотека прилича малко на групичка живи приятели или изявени личности.“ (Еко, Кариер 2011: 323).

Съвременната *дигитална среда* предлага нови форми на съхранение, изразяване и възприемане на литературни текстове. С развитието на технологиите литературата навлиза в нова ера, в която тя не само съществува в печатни издания, но и в електронни книги, аудиокниги, литературни блогове и онлайн списания. Електронните медии предоставят нови възможности за достъп до произведения и за създаване на нови форми на литература. Проекти като *Project Gutenberg*, *Проекта Тезей* и *Google Books* създават дигитални библиотеки и архиви, които предоставят на читателите огромно количество текстове, достъпни по всяко време. Освен това, съвременните литературни форми се обогатяват и чрез мултимедийни елементи като интерактивни книги, хипертекстова литература и видеопоезия. Тези нови формати предлагат уникални възможности за читателите да взаимодействат с текстовете, да ги преосмислят и да се *потопят* в нови изживявания. За съжаление, много често дават възможности на анонимни потребители, а не на фокусирани ученически или студентски аудитории.

4. Още за литературата, литературното обучение и новите медии

Взаимодействието между традиционната литература и дигиталните технологии преди всичко се изразява в значително променените начини, по които произведенията се създават, разпространяват и възприемат. Със съществуването на нови медийни формати, литературата преминава през значителни трансформации, които я правят по-достъпна, интерактивна и адаптивна към новите технологични условия. Дигиталната

литература например, включва произведения, създадени специално за дигитална среда, като хипертекстова проза, интерактивна поезия, електронни романи и други иновации, които разширяват границите на традиционното писане.

В социалните медии *Twitter*, *Instagram* и *TikTok* се раждат кратки литературни форми, като микроразкази или поезия, адаптирани към специфичните изисквания на тези платформи. Възможността за бързо споделяне и лесен достъп води до демократизация на писането, като нови гласове и автори получават възможност да бъдат чути и прочетени.

Същевременно, е-книгите, както и аудиокнигите създават нови формати, които радикално променят начина, по който възприемаме литературата. Тези нови формати осигуряват удобство и достъпност, като позволяват на читателите да се потопят в литературни произведения по всяко време и на всяко място. Фенфикшън и онлайн писателски общности като *Wattpad* и *Archive of Our Own*, както вече беше посочено, също формират нови начини за създаване и разпространение на текстове. Тези платформи дават възможност на авторите да споделят своите произведения с глобална аудитория и да получават незабавна обратна връзка от читателите.

В контекста на новите медии, литературата също открива нови възможности за интеграция с интерактивни и гейминг елементи. Интерактивните разкази като хипертекстовата литература, предлагат нелинейни начини за четене, при които читателят има възможността да влияе върху развитието на сюжета. Пример за това е произведението „*Victory Garden*“ на Стюарт Мълтроп, което използва хипервръзки, за да създаде уникално изживяване за читателя.

Очевидна е необходимостта от селективни усилия, които да превърнат случайното от виртуалната вселена, в ясен, конкретен и смислен обект за наблюдение и анализ, защото „лесният достъп е начало, което изисква след себе си тълкувателни инструменти, които да ти позволят да проникнеш в дълбините на произведението.“ (Ордине 2017: 27). Това именно е част от моята хипотеза – лесен достъп до различни ресурси при използване след това на надеждни и достатъчно ефикасни възможности за интерпретация. Мисля, че по този начин може да се преодолее и „маргиналността“ на литературния текст, да се постигне заостряне на вниманието с предварително формулирана задача за наблюдение и анализ. И работа върху текста с въпроси, задачи,

четене, което може да бъде поверено и на професионален изпълнител с откъс от аудиокнига.

5. Литературното образование в мултимедиен контекст

Литературното образование традиционно се основава на текстово четене, анализ и интерпретация. Въпреки това с навлизането на дигиталните технологии, начинът, по който учениците възприемат и разбират литературата, преминава през значителни промени. Мултимедийните средства, обединяващи текст, изображения, звук, видео и интерактивни елементи, разширяват възможностите за преподаване и възприемане на литературните произведения. Това новообразувано учебно пространство предлага нови възможности за ангажиращо и интерактивно обучение, което обогатява традиционните методи и предоставя нови форми на усвояване на литературния материал.

С помощта на мултимедийните технологии, учениците имат достъп до електронни книги и аудиокниги, които улесняват възприемането на сложни текстове и предоставят удобен начин за четене в различни ситуации. Образователните *платформи* като *Уча.се* за онлайн видеоуроци и тестове, както и различни приложения предлагат интерактивни уроци и анализи, които стимулират критичното мислене и ангажират учениците по нов начин „на лесен и разбираем език“. Съмнително обаче е, че учителите по български език и литература използват тази платформа като заместител на своите уроци.

Мултимедийните технологии не само че предоставят нови възможности за преподаване на литература, но също така предлагат нови начини за взаимодействие със света на литературните произведения. Те обогатяват учебния процес, като го правят по-ангажиращ и съобразен със съвременните начини на възприемане на информация. Насърчаването на работната памет, т.е. краткосрочната памет, фокусирана върху специфични функции, означава развиване на умения като логическо систематизиране и критическа преценка на събития и предмети, необходими за решаване на актуални задачи. От такава гледна точка, изглежда извън съмнение, че използването на аудио-визуални средства и нови технологии в процеса на обучение по литература, могат да въздействат благотворно върху уменията за четене с разбиране, вземане на решения и граждански избор. Балансът между класическите методи и новите технологии обаче е необходим за ефективното литературно обучение в съвременния свят.

6. Теория на документалното кино

„Аз съм око. Аз съм механично око. Аз, машина, ви показвам свят, какъвто само аз мога да видя“, с тези думи руският режисьор Дзига Вертов акцентира върху уникалната способност на камерата да разкрива нови перспективи пред зрителя. С тази метафора той въвежда основополагащата идея за документалното кино като инструмент за откриване и представяне на реалността по начин, недостъпен за човешкото око.

Документалното кино е жанр в кинематографията, който представя реални събития, хора и ситуации, като обикновено има за цел да информира, образова или вдъхновява публиката. Теорията на документалното кино се занимава с анализирането на различни подходи, стилове и етични въпроси, свързани с представянето на реалността чрез филмовия медиум.

В същото време документалният филм е единствената възможност за съхранение на една обществено валидирана истината, но видяна и представена през субективния творчески поглед на режисьора. Извън съмнение изглежда, че познаването на реалността такава, каквато е, е невъзможно, защото реалността на миналото се узнава от съчиненията на историци, дипломати, писатели, т.е. през техните представи. Така фикцията се оказва заместител на реалността, както посочва и Джером Кларнковиц: „Ние узнаваме реалността винаги през нашата фикция“ (Klarinkowitz 1984: 135).

7. Документален филм за личности, свързани със съвременната българска култура - идея за (мултимедийно) учебно помагало (по избор – „Крадецът на праскови“ на Емилиян Станев и „Тютюн“ на Димитър Димов)

Документалният филм за личности, свързани със съвременната българска култура, може да бъде включен като елемент от мултимедийно учебно помагало с нови функции, особено когато е насочен към изучаването на литературни произведения като „Тютюн“ и „Крадецът на праскови“, както и на техните екранизации. Неговите образователни функции могат да включват визуално и емоционално ангажиране на учениците, мултиперспективност и уместна контекстуализация, свързване на литературата с киното, интерактивност и дигитализация, както и изграждане на емоционална връзка със съдържанието.

Документалният филм предоставя визуална и звукова среда, която прави разбирането на литературните произведения по-ангажиращо. Например филмът за актрисата Невена Коканова, изиграла главни роли и в двете екранизации, могат да помогнат на учениците да разберат не само художествените образи, но и историческия и културния контекст на произведенията. И не по-малко важно – личността и творческия характер на една от най-известните и обичани български актриси. Чрез интервюта, архивни кадри и анализи документалният филм представя различни гледни точки върху творчеството на авторите при екранизацията на българска литературна класика. Чрез биографични сведения за Димитър Димов и Емилиян Станев може да се проследи как личните им възгледи са повлияли на образите в романите.

Изучаването на „Тютюн“ и „Крадецът на праскови“ чрез филмовите им адаптации и използването на документални кадри с участието на Невена Коканова – „първата дама на българското кино“, позволява на учениците да осмислят разликите между литературния и филмовия изказ. Така се насърчава анализът на изходния (писмения) текст и филмовата адаптация – как са интерпретират героите, кои сцени са изменени или пропуснати и каква е тяхната роля в разказа.

Документалният филм за значими личности в българската култура не е просто източник на информация, а инструмент за активно и ангажиращо обучение. Включването на мултимедийни средства като филми, архивни материали и интервюта не само подпомага разбирането на литературните произведения, но и развива критическо мислене, визуална грамотност и историческа осведоменост, като същевременно поставя нови изисквания към възприемането на класическите литературни текстове и тяхното значение в съвременното общество.

ВТОРА ГЛАВА

Идея за мултимедийно учебно помагало – съвременни актьори четат произведения от българската литература (Вазовата „Епопея на забравените“ и Мариус Куркински)

1. Мултимедийно учебно помагало

В книгите, нашият неизменен спътник и пътеводител към разбиране на културните процеси, откриваме онези ползотворни начала, които ни напътстват за постигане на определени образователни цели. Идеите за промяна, облекчаване на

формите и пътищата на обучение, за подреждане на учебния материал така, че да улесни възприемането на литературата и образите в киното, са неизменна част от педагогическите усилия на всяка нова генерация от учени и преподаватели в училищата.

Мултимедийното учебно помагало включва интерактивни елементи – видео, аудио, анимации, тестове, които задържат вниманието и ангажират ученика активно в учебния процес. Добрата структура гарантира също така, че тези елементи са на правилното място и изпълняват своята образователна цел. Ясната и логична подредба прави помагалото лесно за използване както от ученици, така и от учители, които могат бързо и лесно да намират необходимата информация.

2. Дизайн на мултимедийно учебно помагало

Доброто структуриране позволява и гъвкавост на този образователен продукт – включване на различни нива на трудност или избор на различни обучителни пътеки според индивидуалния напредък и интересите на ученика. Чрез добре премислен *дизайн* учебното помагало може стимулира различни сетива и да подпомага по-дълбоко и трайно учене. От методическа гледна точка съществени са въпросите за принципите, инструментите и подходящото съдържание. Последното очевидно не се отнася към някакъв тип цензуриране, премахване или „скриване“, а към границите на полезност, ефективност и атрактивност на това съдържание. Напълно разбираемо изглежда, че образователен ефект може да има не при използването на целия информационен поток, свързан с избраната тема или проблем, а с неговото уместно филтриране така, че яснотата, логическата подредба, акцентите в представяне на материала и обобщенията, до които достигат учащите, да водят към формиране на конкретни езикови, социокултурни, литературни и комуникативни умения и компетентности.

Всъщност уместният дизайн пренасочва в голяма степен действената тежест от учителя към учениците. Българският методик проф. Адриана Дамянова пише така: „*Конструктивисткият дизайн на учене* предвижда какво ще прави ученикът, а не какво ще прави учителят, какво той ще демонстрира в урока. Кои са ключови моменти в конструктивисткия урок?“. Ще посоча накратко онези важни моменти, които тя очертава в такъв урок: 1. *Експонирането* на предвиденото за изучаване като проблем, който изисква разрешаване; 2. Изграждането на свой *собствен опит* в ученето от

страна на учениците – чрез боравене с необработена база данни (емпиричен материал) и чрез построяване на свои алгоритми, които да следват в действията си; 3. Удържане на учебната комуникация в *диалога*; 4. *Саморефлексията* на учениците, поощрявана чрез въпроси като: какво са знаели преди урока; какво са научили в него; какво още искат да научат; какво от това, което са научили днес, не искат да забравят утре (Дамянова 2005).

Тези конструктивистки моменти напълно споделят идеята за включване на необработена база данни и провокиране на саморефлексията на учениците чрез филмови и мултимедийни форми.

В допълнение към вече казаното, ще посоча, че дизайнът на учебното мултимедийно помагало предполага, че трябва да бъдат уточнени съдържанието, използваните медии, дигиталните ресурси, стандартите, навигацията, менютата, етикетите и иконите, необходимите инструменти и търсачки, които ще бъдат използвани при ясно фокусиран потребител. Този софтуерен продукт с приложен характер ще бъде асемблиран от IT специалист, а преди всеки урок, отделните файлове, видео и документалният материал, трябва да бъде критически селектирани от учителя, за да се отдели само онова, което ще има практическа стойност и ще направи конкретния урок по-полезен и по-атрактивен. Напълно възможно е УМП да съдържа възможности за пътешествие, изследователски задачи, набор от теми за писмена работа, викторини, тестове, дори примерни задачи за проверка на четивната грамотност от типа PISA. Друго не по-малко важно условие е наличната инфраструктура, която предполага, че училището има капацитет да интегрира в традиционната формати и мултимедия с лесен достъп и бързо включване, за да се пести лимитираното учебно време.

3. Мултимедийно обучение и деца със специални образователни потребности

Тук е мястото да отбележа колко важна е ролята на аудио-визуалното и документално съдържание в обучението на деца със специални потребности – с фокус върху аутизма. Тяхното обучение се затруднява от предизвикателствата в комуникацията, социалните умения и концентрацията. Аудиовизуалното съдържание (филми, документални и интерактивни платформи) може да подобри достъпа до информация и мотивация, адаптирайки се по-лесно към специфичните нужди на тези

ученици. Основата поставя когнитивно-теоретичният модел за мултимедийно учене на Майер: комбинацията от визуално и аудио стимулиране подпомага работата на двата канала в мозъка и води до по-ефективно обучение.

В изследване сред деца с аутизъм, Майер и екипът му доказват, че интерактивна мултимедийна система повишава концентрацията, координацията око-ръка и комуникативните умения. Установява се, че при деца с аутизъм, използването на образователни видеа ускорява разбирането и подобрява речта.

Добри примери за приложение в социално-педагогически условия са анимационната серия The Transporters, която е предназначена за деца с аутизъм. Чрез комбинация на механични превозни средства и човешки емоционални лица, тя значително подобрява разпознаването на емоции.

4. Организация на съдържанието в мултимедийно учебно помагало

Структурата на мултимедийното учебно помагало може да бъде организирана по логичен и интуитивен начин, който улеснява ученето и задълбочава участието. Тя започва с *въведение*, където се представят целите на обучението чрез кратко описание на знанията и уменията, които ще се усвоят, както и инструкции за навигация и използване на ресурсите. Основната учебна част обикновено се структурира по *модули*, теми или уроци, в зависимост от предмета и аудиторията. Всеки модул включва теоретична информация, представена чрез текст, изображения, аудио или видео, както и интерактивни елементи като анимации, симулации и инфографики. Добавени са примери и казуси, които онагледяват материала чрез реални или хипотетични ситуации, а практическите упражнения като тестове, задачи и симулации въвличат учениците в процеса на обучение по литература и могат да се използват за проверка и за самопроверка.

Разделът за *оценка и проверка* на знанията предлага тестове с автоматично оценяване и обратна връзка, както и проекти или практически задачи, изискващи прилагане на наученото. Допълнителните ресурси включват *речник с основни понятия* с определения на ключови термини, библиография и линкове към допълнителни източници за задълбочено изучаване на темата, както и форум или чат за дискусии, при условия, че помагалото е „отворено“ и може да се използва от всеки ученик онлайн.

По отношение на *речника с основни понятия* трябва да се има предвид следното – той не трябва да е изцяло от енциклопедичен тип – от типа на „Енциклопедичен

речник на литературните термини“ (1993), „Речник на съвременните литературни термини“ на Роджър Фаулър (1993), „Справочник на семиотичните термини“ (1994), „Справочник по семиотика“ (2000), популярният „Справочник на символите в българския символизъм“, двата тома от „Речник на символите“ (2000) или дори достъпния онлайн „Речник на българската литература след Освобождението“.

„Технологиите не трябва да се разглеждат като средство за доставка на учебни уроци, а като партньор в процеса на учене“, от своя страна, отбелязват авторите на книгата „Смислено обучение с технологии“ (Jonassen, Howland 2008: 57). Според тях „смисленото учене изисква активни, конструктивни, целенасочени, автентични и кооперативни процеси, всички от които могат да бъдат подкрепени от технологиите“¹. Тези възгледи подчертават как технологиите могат да улеснят взаимодействието, съвместното учене и развитието на ключови умения в съвременната образователна среда.

От друга страна, не може да изпуснем от внимание, че повишаването на когнитивните умения става при готов дигитален наглед, те не могат да възникнат по време на продължително техническото обслужване на устройствата и мултимедията. Готовият софтуер с гъвкава структура дава възможност за бързо преминаване между различните модули и вероятно ще допринесе за лесно, бързо и ефективно обучение в дигитална среда.

5. Модел за структуриране на мултимедийно учебно помагало

Мултимедийното учебното помагало има за цел да направи българската литература по-достъпна и емоционално въздействаща както за ученици в гимназиален курс, за техните преподаватели, за студенти, така и за всички любители на литературата. Чрез съчетаването на класически произведения и модерни медийни подходи, то предлага възможност за по-дълбоко преживяване на литературния текст чрез гласа и интерпретацията на съвременни актьори, като едновременно с това стимулира интереса към литературната традиция чрез мултимедийни формати. Така литературата се превръща в жива, ангажираща и съвременна културна практика.

В основата на съдържанието на модела за мултимедийно учебно помагало стоят две ключови тематични ядра – творчеството на Иван Вазов и авторският подход на Мариус Куркински към българската литературна и културна традиция. Избрани са

¹ Пак там.

произведения от Вазовия цикъл „Епопея на забравените“, сред които „Левски“, „Кочо“, „Паисий“, „Бенковски“ и „Опълченците на Шипка“. Тези текстове са представени не само чрез четене, но и чрез въздействащи мултимедийни елементи като аудио-записи с рецитации на съвременни актьори, видеоинтерпретации с визуални акценти от исторически събития и художествени илюстрации, както и анализи и коментари от литературоведи и историци. Това многопластово представяне на текста дава възможност за по-дълбоко вникване в неговото съдържание, особеностите на поетическия текст, въздействието на реторическите фигури и художествените внушения.

Аудио-визията е помощно средство с много дълбока образователна цел – да внуши по-отчетливо отношението между „историческа фактичност и художествена обобщителност“, казва Никола Георгиев. Прецизното позоваване на фактите, по думите на нашия преподавател, литературен критик, културолог и есеист, е същностна черта на поетическия жанр: „И все пак – и все пак тази усилена фактическа достоверност, малко присъща на лириката като род, но твърде характерна за историческата ода, бива многостранно раздвоена и преобразувана в художествена обобщителност и многозначност“ (Георгиев 2002).

ТРЕТА ГЛАВА

Четенето в мултимедийна среда

1. За четенето като културен феномен

Четенето е уникална способност на човешкото същество. Участието на човека във възприемането и разбирането на културните продукти като произведения на литературата, визуалните изкуства, документалните жанрове, живописата, архитектурата, които той „чете“, както и създаването и оформянето на културна среда, е съществен компонент на индивидуалната и социалната идентичност. А с това и на културната идентичност. Понятието култура ще се появява често в това изследване, защото образованието по литература е система от дейности, които се осъществяват в културен контекст. Моите работни определения за *култура* дойдоха благодарение на Умберто Еко, който с ирония казва: „културата е онова, което остава, след като всичко друго е забравено“ (Еко 1993: 25).

Четенето е неразделна част от човешката култура, то играе ключова роля в разпространението на знания, идеи и ценности. Отново ще цитирам Умберто Еко, който казва, че „който не чете, живее само един живот. Който чете, живее поне 5000 години“, защото четенето не е просто механично разчитане на знаци, а сложен процес на взаимодействие между читателя и текста, който оформя интелектуалното и духовното развитие на индивида и обществото. „Четенето е пространство на свобода: читателят е този, който създава текста наново“ (Барт 2003), пише френският философ и литературен критик Ролан Барт в есето „Смъртта на автора“.

В този смисъл четенето е постигане на хармония с действителността, по-точно казано, с равнищата и измеренията на тази действителност, която си набавяме благодарение на виртуалния свят, създаден от текстовете на литературата. Богдан Богданов отбелязва, че „реалното говорене е и мислене, и разбиране, и вярване и не на последно място и вършене, и правене“ (Богданов 2014: 123). Четенето също е **дейност**, разпределена между *разбиране* и *прилагане*, която приканва към публично *говорене* и *писане* в учебна среда, в културен контекст. Четенето почива върху основата на един предварителен *читателски хоризонт*, който се определя като *хоризонт на очакването*, „съставен“ от различни по характер и дълбочина нагласи, фонові знания и знания за културната среда, в която е създаден текстът и в която той функционира (бива четен). Литературата, театърът и киното, т. е. словесните, сценични и визуални изкуства, откриват за читателя/зрителя палитра от възможности за общуване с другия и другите, което снабдява със светове, и, макар и косвено, обогатява света, в който живеем.

2. Да четем в мултимедийна среда

Да четем в мултимедийна среда има няколко ключови предимства, които го правят ценно и полезно. Включването на изображения, видеоклипове, аудио и интерактивни елементи помага за по-добро възприемане на сложни концепции, като така се постига по-ясно и отчетливо разбиране на информацията. Динамичният характер на мултимедията прави четенето по-интерактивно и увлекателно, което повишава ангажираността и мотивира учениците да се задълбочат в съдържанието. Комбинацията от текст и визуални и/или аудио елементи улеснява запомнянето на информацията, тъй като активира различни части на мозъка и така подпомага процеса на запаметяване.

Четенето в мултимедийна среда позволява персонализация на учебния процес според индивидуалните нужди на ученика, например чрез регулиране на скоростта на четене, промяна на размера на текста или успоредно използване на аудио-книги.

Четенето е мощен инструмент на културното и интелектуално развитие, който еволюира заедно с обществото. Независимо от формата, хартиена или дигитална, то остава ключов фактор за развитието на мисленето, въображението и човешката култура като цяло. Въпреки дигитализацията, стойността на книгите и четенето остава висока и важна за всеки мислещ човек. А една от старите цели на образованието по литература беше именно такава – да формира самостоятелно мислещи ученици. Както отбелязва Оскар Уайлд: *„Ако човек не може да се наслади на четенето на книга отново и отново, няма смисъл от четенето въобще“*.

3. Възприемане и интерпретация на филм за световни личности

Аудио-визуалното „четене“ на документалното кино представлява процес на възприемане и интерпретация, който комбинира зрителни и слухови стимули, за да формира и предаде информация, емоции и послания. Документалното кино предоставя уникална възможност за представяне на реални събития и личности, разбира се, през призмата на авторската интерпретация. Моят колега, журналистът Бойко Василев, автор на забележителни документални филми, отбелязва, че „документалното кино и обективността често са в противоречие, защото като изкуство киното има своята субективна гледна точка“ (Василев 2024). Журналистът Тома Томов допълва, че „документалното кино отразява реални събития през призмата, опита и страстта на конкретен журналист“ (Тошев 1996). Книгата на режисьора, сценарист, оператор и преподавател Любомир Халачев „Документалното кино – начин на живот“ предлага задълбочен анализ на теорията и практиката на документалното кино, обяснявайки основните технически, производствени, естетически и икономически аспекти на този жанр. Той разглежда практически детайли от работата върху документалния филм като: специфика на публицистичния и научно-популярния документален филм, документалните сериали, телевизионната кинодокументалистика, документалния материал и техниката на документалния филм.

Аудио-визуалното „четене“ на документални филми за световни личности е сложен процес, който включва анализ на визуалните и звуковите компоненти, критично мислене и емоционална ангажираност. Разбирането на тези механизми ни

помага да възприемаме и оценяваме документалното кино не само като източник на информация, но и като форма на художествено и социално изразяване.

Тук ще посоча, че независимо дали става дума за поетичните и философски виждания на Тарковски, Бергман и Крумов, или за аналитичните подходи на Василев, Томов, Халачев и Знеполски, всички те подчертават едно: документалното кино не просто предава факти – то ги *интерпретира*, оформя, пресъздава и осигурява приближаване към действителността чрез *уникалния език на аудио-визуалната поетика*.

4. Филми за творчески личности

През годините моят интерес се насочи към създаването на биографични документални филми, посветени на значими творци – актьори, писатели, музиканти. Този тип кино играе съществена роля в съхраняването на културното и историческото наследство. Биографичните документални филми не само документират живота и творчеството на изключителни личности, но и осигуряват ценни представи за контекста на тяхната епоха, за значими идеи и влияния върху културните нагласи на обществото. Независимо дали създавам филм за актрисата Цветана Манева или поета Пейо Яворов, за мен документалното кино е начин да запазя визуално и емоционално тяхното наследство. Документалният жанр има силата да съживява забравени или неизвестни архивни кадри, снимки, документи и интервюта, които чрез средствата на киното придобиват нов живот.

Документалното кино е не само архив, но и огледало на времето. Това важи с особена сила за филма „Бинка. Да разкажеш приказка за мълчанието“ (2006) на Елка Николова, посветен на режисьорката **Бинка Желязкова**, първата жена режисьор в България. Заедно със съпруга си, сценариста Христо Ганев, Желязкова създава редица силни и смели филми като „А бяхме млади“ (1961), „Последната дума“ (1973), „Басейнът“ (1977), „Нощем по покривите“ (1988). Николова проследява борбата ѝ с цензурата по времето на социализма и подчертава нейния дух на творческо неподчинение. „Бинка Желязкова е символ на женската сила в изкуството, която не се подчинява на догмите“, заявява Николова на премиерата на филма през 2007 г. в Музея на модерното изкуство в Ню Йорк (Личен архив – Г. Т).

Историите на великите творци като че ли по условие съдържат *драматургични елементи* – борба, страст, гений, които правят филма жив и въздействащ. Аудио-визуалната форма прави тези емоции осезаеми, вдъхновява и ангажира. Затова филмите са мощен образователен инструмент. Те развиват критическо мислене и културна чувствителност.

5. Изводи за приложението на аудио – визия и документалното кино в обучението по литература

Българското училище днес е изправено пред предизвикателството да изгради *аудио-визуална грамотност*. Тя включва теоретично разбиране на понятия като линейно повествование и умения за разпознаване на различни кинематографични изразни средства. Отново ще повтора тук констатацията, че възприемаме света все повече визуално, отколкото текстово. Това неминуемо променя методологията, отправната философска точка за преподаване на литература и изисква нови подходи, които да помогнат на учениците да разбират визуалния език и неговото значение в контекста на познанията за четене и работа с литературните творби.

Успешната образователна интеграция, особено когато става дума за обучение чрез аудио-визия, зависи от съвместните усилия на учители, родители, ученици и институции, целящи да осигурят равен достъп до качествено образование. В този контекст аудиовизията и документалното съдържание могат да играят все по-съществена роля в обучението по литература, защото подпомагат разбирането на произведенията, повишават ангажираността на учениците и улесняват възприемането на по-сложни теми. „Мултимедийното обучение силно повишава мотивацията на учениците, стимулира активността им. Елиминира се скуката в часовете, те стават експериментални, атрактивни“, се казва в статията „Използване на мултимедия в преподаването и ученето: Дискусия“, публикувана в блога „ИнфоПедагог“ (Infopedagog001, 2025).

ЧЕТВЪРТА ГЛАВА

Кинообразование, литературно образование и филм

Още веднъж за литературната форма и филма

1. Текст, литературна творба, литература

Подходите към темата за мястото на аудио-визията и документалния филм в методическия апарат, съответно в учебното съдържание и методическите решения на учителя по български език и литература, както и в изградената от него система от уроци, могат да бъдат различни и в различно приближение спрямо обекта и предмета на това изследване. Най-подходящата отправна точка според мен е да си отговорим на някои въпроси, първият от които е *Що е литература?*, а вторият *Какво представлява филмът и киното?*.

Моето любопитство ми изглежда оправдано от няколко предварителни съображения. Литературата е преди всичко сума от писмени текстове, „несводими към своя предмет“, както казва Богданов. Тези текстове могат да бъдат **четени** на майчин език или в превод и съответно **разбирани**. Това означава: разпознаване на думи и изрази, на синтактични конструкции и в крайна сметка на речеви структури и възпътените в тях когнитивни модели, които са свързани и могат да опишат различни социокултурни нагласи, господстващи мнения и исторически формирани образи в културната памет („културни фигури“, по думите на Барт) и различни, понякога трайни, понякога мимолетните социални представи.

Да се разбере един писмен текст означава да се разпознае и словно-съдържателно богатство и различни негови стилистични и реторически употреби, както и най-важното – да се достигне до смисловата дълбочина на този текст. Изхождам от убеждението, че *четенето* е основна дейност в средното училище и (най-)съществен компонент от методическия апарат на всеки учител по литература. Четенето в училище не е свързано само с набавяне на информация, с разпознаване на информационните характеристики на текста. Затова *обучението в четене* е перманентна задача и се отнася към работата върху писмени *литературни текстове* в средното училище. Процесът на четене е от изключителна важност, доколкото възможните учителски интерпретации могат да бъдат свързани и произлизат единствено от значенията в текста, разбирани в контекст.

В този порядък към мислено съществуващите устни и писмени интерпретации, може да прибавим и *визуализациите*, които идват от киното (екранизации и адаптации на литературни произведения) или кинодокументалистиката (късометражни, документални и учебни филми), а също така от видео и телевизия, през чиито канали също могат да „текат“ различни интерпретации, *писмените текстове не могат да се четат изолирано*. В съзнанието на читателя винаги присъстват различни форми и

проявления на визуалната култура, които той е възприел като зрител, и чиито ефект в публичното пространство и ученическата/академичната аудитория също имат функцията на някаква интерпретация.

2. Аудио-визия и филм

Четенето в училище/университета, както стана дума, е свързано с осмисляне на основни компоненти от литературния свят и често акцентът в работата на учителя пада върху разбирането на различни „бели полета“ или както се наричат „тъмни места“ от текста. Те могат да бъдат осветявани и прояснявани от **визуалния образ**. Той се намира в неразривна връзка със **звуките картини**, които образуват съдържателната и въздействаща тъкан на документалния разказ. Използването на аудио-визуално съдържание в училище, в широкия смисъл на думата, е възможност за разширяване на културния хоризонт или т.нар. обща култура и съвсем не на последно място това е способ за постигане на сигурен *образователен ефект*. Извън съмнение изглежда, че аудио-визуалните форми (филм, видео, документална поредица) са инструмент на познанието, който не само насърчава разбирането и оптимизира четивната култура на ученика, но също така изостря наблюдателността, вниманието към детайла и умениято за свързване на визуално и акустично съдържание.

Запитах се как наблюдението и четенето се отнася към киното и документалния филм. И отговорът може би се крие именно в наблюдателността, в *наблюдението върху детайла*. Както литературата, така и в киното детайлът обикновено е смислово и знаково натоварен. Може би мнозина са съхранили в паметта си „синята верига“ на Балкана в „Индже“ на Й. Йовков, както и онази сцена от „Пианистът“ на Роман Полански, в която ръцете на героя застиват над клавишите, а на екрана продължава да звучи музиката на Шопен.

Диалогът между изкуствата, за който пише и българският изкуствовед Димитър Аврамов (Аврамов 1993), се открива и в обобщението на Умберто Еко: „От текст в текст (и чрез адаптиране в различни субстанции, от книга във филм или балет, или от устната традиция в книга) са мигрирали както героите от митологията, така и от „светската“ проза...“ (Еко 2014: 17). Това преминаване на идеи и мотиви между изкуствата, това движение между текстовете е естествено състояние на културата. Статут на словото в древната, средновековната, възрожденската литература и радикалният обрат на новата изразност, зародила се в края на XIX и първите две

десетилетия на ХХ век, бележи едновременността на словесен и статичен или подвижен визуален образ, на литература и филм.

Използването на кино и аудио-визуални материали в обучението по литература не е новост и изглежда винаги ще има много почитатели. Нагледността и видимостта на образите имат сериозни основания в когнитивната организация на човешките същества, дори на онези, които не възразяват да се наричат „users“, „visitors“ или „residents“, и прекарват по-голямата част от времето си над своите смартфони. Независимо как се развиват и преплитат реалния и виртуалния свят, учениците също участват в системата на обмен на културни взаимодействия. Въпросът пред мен като създател на документално съдържание и като преподавател е как тези взаимодействия да бъдат организирани и провеждани в кръга на красивото, постижимите компетентности и житейските умения.

3. Визуална култура, образование, интерпретация

Визуализацията е изцяло свързана с четенето и формирането на мисловни образи, благодарение на въображението. Това означава, че един линеен текст освен информация, носи и потенциал – благодарение на своята структура, да създава образи и преживявания, които позволяват построяване и дострояване на различни форми и очертания на въображаемия свят. Като читател ученикът участва в една културна парадигма, която има хилядолетна история – той не само разпознава знаците на текста с тяхната видима материалност, но и (ре)конструира образи. Наред с това, допълнително създава свои, добавени, развити и „разлистени“ над онова, което първоначално е възприел от текста, образи и представи.

В този акт учениците действат не само въоръжени с разума, „който схваща всеобщото и закономерното в нещата“. Филмът може да предизвика усещания и емоции, които в традициите на философската естетика се наричат *cognitio sensitiva*, т.е. „това, което очевидно е само частично в сетивното познание и по правило бива отнасяно към нещо всеобщо, внезапно може именно с оглед на красивото да ни удържи и принуди да пребиваваме при индивидуално явяващото се“.

Дефиниция на „визуална култура“ все още е трудно да бъде дадена, въпреки устойчивото разбиране, че „разпокъсаната и фрагментарна култура, която ние наричаме постмодернизъм, се въобразява и разбира най-добре визуално – точно по

същия начин, както през деветнадесети век се представя класически чрез вестника и романа“.²

Въпросът е как в гъстата мрежа от преплитачи се хоризонти на визуалното да открием онези кинообрази, които могат да имат образователна функция.

4. Слово и образ или за отношението *вербално -визуално*

Напълно разбираемо е осмислянето на това отношение да започне с апология на словото. Словесният текст и книгата са фундаментални компоненти на европейската култура. Динамичното развитие на електронните медии, скоростта, с която се разпространява визуалният текст, както и пълната натрапчивост в присъствието на телевизията и въобще на визуалното оформяне на социалната среда, очертават отдавнашна тенденция към налагане на визуалният образ, който провокира и измества основния източник на информация в човешката цивилизация – словото и словесността. Всъщност още в класическата гръцка философия логосът (словото) се мисли като универсална истина от началото на самото съществуване.

Словото в символистичната тъкан заличава своето „налично битие“, а в поетическия текст то заживява с битието на другото, на образа, на видението и преживяването им. Оформянето на заглавката, винетката, ексилибриса в фигуралността на сецесиона дават най-точна представа за естетическото преплитане на словесно и визуално в тяхната взаимна комуникативност на въздействието и значенията им.

5. Визуално и екранно – между литература, изображение и кино

Тук ще започна с една хипотеза: изображението се появява, за да облекчи четенето. Основната му функция е на обяснителен наглед. В широкия смисъл на думата илюстрацията има „образователен“ характер. Как в това отношение се проявяват и могат ли да бъдат използвани като педагогически инструмент в методиката на обучение по литература движещите се изображения върху екран. За да си отговоря на този въпрос, ще се спра накратко върху ролята на учителя, чиито компетенции включват познаване на широка палитра от инструменти за постигане на въздействие чрез обучението по литература но кинопедагогическите прийоми остават малко по-далеч от неговия профил.

² Пак там.

Общуването с културата и нейните текстове удовлетворява потребността на младите хора от опознаване на света, от действие и игра. Изглежда в условията на бързите и лесни неща, които вещаят хаос, необходимостта от устойчиви, познати и сигурни образи, имена и сюжети, от спокойна, стабилна и хармонична среда, добива особена важност. Защото изкуството приютява читателя/зрителя към познати и разпознаваеми образи, установени ценности. Киното притежава способностите да представя реалността с една йовковска повторемост, устойчивост и непроменимост. Възприемам го като неотменима жажда от истина за света, в който живеем, за думи и образи, които не само създават вълнуващи и красиви преживявания, но които въздействащо и вдъхновяващо ни казват какво е добро и красиво. Филмът, както всяка художествена творба, установява един *непроменим ред*, който може да накара учащите да предпочетат не приложения и алгоритми, а *съдържание*, което ги образува и разширява техния светоглед.

6. Кинопедагогика и образование по литература

Предмет и задача на **филмовата педагогика (кинопедагогиката)** е да формира умение за смислено възприемане и разбиране на филм в обособената аудитория на групата и класа в условията на средното училище и в университета. Най-съществения аспект на тази концептуална област е насърчаването на разбирането и критическото мислене върху различни текстове на културата – литературни, визуални, сценични, екранни, пластични и т.н.

Филмова педагогика, както често бива наричана, е област от комуникацията на младата аудитория с подходящи за възрастта им киноразкази, която се разбира като система от методи и съдържателни киноинструменти в образованието и конкретно в образованието по литература. Те могат да променят нагласите и да разширят представите на учениците и студентите за света. Това е парадигма, която се изгражда от *съчетанието* на литературен и аудиовизуален методически материал за осъществяване на различни образователни дейности и постигане на устойчиви компетентности. Филмовата педагогика свързва и систематизира различни форми на въздействие, които обосновават средства и начини за компетентното използване на кино и аудиовизията като динамичен подход за разбиране на социокултурни, творчески и научни явления за младите хора не само като читатели, но и като зрители

Искам отново да подчертая, че чрез киното и аудио-визията ученикът разширява своя хоризонт на възприемане и има възможност да наблюдава, анализира, съпреживява и да разсъждава върху различни герои и събития при изграждането и представянето на кинодраматургични характери в отношенията им със света, разбира се, в контекста на изучавания или в по-широк смисъл – на подходящ за спецификата на аудиторията и възрастта на учащите, литература материал.

В България несъмнено съществуват идеи и добри намерения за разширяване на капацитета на извънкласните дейности, така че аудио-визуалната култура и киното да се превърнат в учебен предмет. В някои български университети „кинопедагогика“ и „кинообразование“ са въведени като свободно избираеми дисциплини, за което към момента няма потвърдени данни, а действащи програми към момента съществуват в три университета: Нов български университет – „Кино и телевизия“ и „Кино, телевизия, литература“ (за бакалаври), в СУ „Св. Климент Охридски“ – „Литература, кино и визуална култура“ (за магистри) и във ВТУ „Св. Св. Кирил и Методий“ като задължителна дисциплина в специалност от професионално направление „Изобразително изкуство“.

ИЗВОДИ И ОБОБЩЕНИЯ

В контекста на съвременното литературно образование, интеграцията на аудио-визуалните и документални ресурси се утвърждава не просто като иновативен подход, а като съществена педагогическа необходимост. Променените културни навици на учениците и студентите, техният повишен визуален и дигитален капитал, както и очакванията към образователния процес като интерактивен и мултисензорен, изискват преосмисляне на традиционните методи на преподаване на литература.

Аудиовизията като посредник между текст и преживяване променя начина, по който учениците възприемат литературното произведение. Филми и документални продукции, подкаст форми, мултимедийни платформи – всичките аудио-визуални средства разширяват възможността за интерпретация на литературното произведение. Те не заменят, а *допълват* работата върху текста, като го ситуират в нов комуникативен контекст, където образът, звукът и монтажът изграждат вторично, но силно въздействащо ниво на наративност. Така се създава смесена среда за възприемане, в която литературният текст се „превежда“ на езика на модерната медийна култура.

Документалното съдържание се превръща в литературен мост между литература и реалност. Използването на различни документални материали като биографични филми, историко-културни хроники, архивни кадри и свидетелства улеснява диалога между литературната фикция и емпиричната реалност като естетически опит. Те помагат на обучаемите да осмислят литературните текстове не само като художествена конструкция, а като носители на културна памет, социокултурен опит и историческа истина. По този начин документалното съдържание не само повишава когнитивната ангажираност, но и развива критическото мислене чрез поставяне на литературния текст в диалог с автентични културни факти.

Важна в този контекст е промяната в ролята на обучаемия: от пасивен реципиент към активен създател на ново съдържание. Аудио-визуалното и документално съдържание не само обогатява възприятието, но и стимулира създаването на студентски и ученически проекти като видеорецензии, документални есета, подкаст-разговори, които подпомагат развиването на продуктивни умения, свързани със създаване, интерпретация, критическа оценка на медийни послания. Това води до повишена мотивация, чувство за участие в културния процес и изграждане на медийна и литературна компетентност едновременно.

Към проблема за адаптацията и образователното интегриране

Тези проблеми са свързани с предизвикателствата, които различни групи ученици срещат в рамките на образователната система. Тези трудности могат да произтичат от социални, културни, езикови или икономически различия. Адаптацията представлява процес на приспособяване към новите условия в училищната среда и понякога може да предизвика конфликти. Сред основните затруднения се открояват езиковите бариери, особено при деца от етнически малцинства или мигранти, културните различия, които водят до несъответствие между семейните норми, ценностите в училището и представянето на провокативни аудио-визуални материали, социалната изолация, изразяваща се в затруднения при създаването на приятелства, както и проблемите със самочувствието, породени от усещане за липсваща принадлежност или страх от неуспех.

Целта на образователната интеграция е да осигури равни възможности за всички ученици, независимо от произхода им. Въпреки това, на практика често липсват квалифицирани специалисти, подкрепящи материали и адекватно внимание към

уязвимите групи. Традиционните образователни подходи не винаги отговарят на нуждите на тези ученици. Затова е необходимо прилагането на различни стратегии – например, подобряване на подготовката на учителите, както вече беше посочено, чрез курсове по *интеркултурна комуникация* и практически насоки за работа с разнородни групи. Във Великобритания положителни резултати дава индивидуалният подход към обучението, който позволява адаптиране на учебното съдържание към конкретните потребности на ученика, независимо от какъв социален слой е.

По този начин включването на аудио-визуални материали в обучението по литература не само улеснява възприемането на съдържанието, но и обогатява целия образователен процес, превръщайки го в интерактивно, динамично и значимо преживяване за учениците, а и за техните учители, като същевременно подкрепя техния път на адаптация и интеграция в училищната среда и ги стимулира да откриват различни възможности за изразяване и впоследствие на гражданско присъствие.

ЗАКЛЮЧЕНИЕ

Настоящото изследване поставя във фокус трансформациите, които настъпват в литературното образование под влияние на аудио-визуалната култура и документалните медийни форми. В условията на дигитализирано знание, фрагментарна медийна среда и доминиращ визуален регистър, преподаването и изучаването на литература се сблъскват с нови предизвикателства, но с това се открива и широк спектър от възможности.

Дисертационният труд аргументира необходимостта от настояща реформа в методологическите подходи към литературното образование чрез въвеждане на аудио-визуални и документални ресурси, които да бъдат интегрирани не просто като илюстративен материал, а като равноправен носител на културен смисъл, наратив и познание.

Настоящата дисертация открива перспективи за бъдещи изследвания в посока на създаване на конкретни методически модели, дигитални ресурси и програми, които отразяват хибридният характер на съвременната културна комуникация. Разгръщането на литературното образование в аудио-визуален и документален регистър представлява не просто адаптация към „нови медии“, а **рефлексия върху мястото на литературата в новата епистема на знанието.**

ИЗПОЛЗВАНА ЛИТЕРАТУРА В АВТОРЕФЕРАТА

- Аврамов 1993:** Аврамов, Д. *Диалог между две изкуства*. София: Български писател, 1993.
- Атанасов 2019:** Атанасов, Вл. Къде е мултимодалната класна стая? – В: *Български език и литература*, 2019, бр. 5, с. 471-489.
- Барт 2003:** Барт, Р. Смъртта на автора. Превод от френски: Ал. Стамболова – В: Литературен клуб, 25 юни 2003. <https://www.litclub.com/library/kritika/bart/dead.html>.
- Богданов 1992:** Богданов, Б. *Старогръцката литература. Исторически особености и жанрово многообразие*. София: Просвета, 1992.
- Богданов 2007:** Богданов, Б. *Култура. Общество, Литература. Текстове по културна антропология на Античността*. София: Лик, 2007.
- Богданов 2014:** Богданов, Б. *Текст, говорене и разбиране. Есета*. Пловдив: Жанет 45, 2014.
- Василев 2024:** Василев, Б. *Документалното кино е сблъсък на два огъня или на повече от два*. Varna24. 31.03.2024 г., достъпен на: <https://www.varna24.bg/novini/interesno/Boiko-Vasilev-Dokumentalniyat-film-e-sblusuk-na-dva-ogunya-ili-na-poveche-ot-dva-2061343>
- Василев 2024а:** Василев, Б. *Документалното кино и обективността*. Фокус. 31. 03. 2024, достъпен на: <https://www.ruse24.bg/novini/interesno/Boiko-Vasilev-Dokumentalnoto-kino-i-obektivnostta-chesto-sa-v-protivorechi-2061345?showmonth=12.2024>
- Еко 1993:** Еко, У. *Семиотика и философия на езика*. Превод от английски: Ю. Константинов. София: Наука и изкуство, 1993.
- Еко 1993а:** Еко, У. *Трактат по обща семиотика*. Превод от италиански: Н. Дионисиева. София: Наука и изкуство, 1993.
- Еко 2014:** Еко, У. *За литературата (есета)*. Превод от италиански: М. Пенева. София: Бард, 2014.
- Еко, Карьер 2011:** Еко, У., Ж.-К. Карьер. *Това не е краят на книгите*. Превод от френски: С. Колева. София: Ентусиаст, 2011.

Ордине 2017: Ордине, Н. *Цял живот с класиците. Една малка идеална библиотека.* Превод от италиански: С. Славчев. София: Изток-Запад, 2017.

Тошев 1996: Тошев, Г. Граници на възможното. – В: *Континент*, 1996.

Chion 2020: Chion, M. *Audio-Vision: Sound on Screen.* Columbia University Press, 2020.

Jonassen, Howland 2008: Jonassen, D.H., J. Howland. *Meaningful Learning Technology* (3th Edition). University of Missouri. 2008.

Kristeva 1969: Kristeva, J. Bakhtine, le mot, le dialogue et le roman (Desire in Language: a Semiotic Approach to Literature and Art). – In: *Critique* 1969, pp. 36-37.

ПРИНОСНИ МОМЕНТИ В ДИСЕРТАЦИОННИЯ ТРУД

1. Кинообразование за деца със СОП.
2. Модел за учебно мултимедийно помагало.
3. Привличане на нови публики и разпространение на българска литература и култура с индивидуално участие в страната и българските училища в чужбина.
4. Аprobация на модели за работа с литература и кино.
5. Мултифункционална изява като автор, режисьор, оператор, водещ/наратор, преподавател, върху част от което изследването се опира.
6. Интердисциплинарен проект за повишаване качеството на обучение.